

ՀՏԴ 81`37

Լեզվաբանություն

Լալիկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ Լեզվաբանական հետազոտությունների լաբորատորիայի
վարիչ, Բ.Գ.դ., պրոֆեսոր

**ԱՆԵԶԱԿԱՆ ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱԽՅԱԼ
ԱՐՄԱՏՆԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆ
ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉՈՒՄ**

Աստվածաշնչի գրքերում անեզական գոյականների բառակազմական արժեքի քննությունը ցույց է տալիս, որ այդ կարգի բառերը բառակազմական տեսակետից ունեցել են գործառական տարբեր հաճախականություն :

ա) Անեզական գոյականների հետ հավասարապես գործածվել են նրանց անկախ արմատները՝ բառական արժեքով :

բ) Անեզական գոյականների կախյալ արմատները ունեցել են բառակազմական որոշակի դեր. նրանցով կազմվել են նոր բառեր :

գ) Անեզական որոշ գոյականների կախյալ արմատները բառակազմորեն չեզոք են, նրանցով նոր բառեր չեն հանդիպում Աստվածաշնչում: Այս կարգի որոշ բառեր հանդիպում են կապակցությունների կազմում, ինչպես՝ աղիք – աղիքն գալարել, աղօթք – աղօթս առնել՝ կալ՝ կանխել, կնիք – կնքեալ եւթն կնքով և այլն:

Հինգերորդ դարի թարգմանական առաջին հուշարձանում անեզական գոյականների կախյալ արմատների բառակազմական արժեքների բացահայտումը վերաբերում է արմատական բառագիտությանը և որոշակի առումով կարող է ամբողջացնել հայերենի պատմական բառագիտության և պատմական բառակազմության քննության շրջանակները:

Բանալի բառեր՝ եզակի և հոգնակի թիվ, անեզական գոյական, բառակազմական արժեք, արմատ՝ անկախ, կախյալ, բառակազմորեն չեզոք :

Л.Хачатрян

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СВЯЗАННЫХ
КОРНЕЙ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО НЕ ИМЕЮЩИЙ
ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА В БИБЛИИ**

Исследование словообразовательного значения связанных корней не имеющих единственного числа в книгах Библии показывает, что

эти слова с точки зрения словообразования имели разную функциональную частоту.

А. Вместе с *pluralia tantum* в равной степени употребились их связанные корни с лексическим значением.

Б. Связанные корни существительного не имеющих единственного числа имели некоторый словообразовательный роль- с их помощью образовались новые слова.

В. Связанные корни некоторых существительных не имеющих единственного числа нейтральны с точки зрения словообразования, в Библии не встречаются новые слова с этими корнями.

Выявление словообразовательных значений связанных корней существительного не имеющих единственного числа в первом переводческом монументе 5-ого века касается корневой лексикологии и по некоторой степени может наполнить рамки исследования исторической лексикологии и словообразования.

Ключевые слова: единственное и множественное число, корни не имеющих единственного числа, словообразовательное значение, связанные, несвязанные, нейтральные корни.

L.Khachatryan

WORD-FORMING VALUE OF DEPENDENT ROOTS OF NON-SINGULAR NOUNS IN THE BIBLE

The study of word-formation value of non-singular nouns in the Bible shows that those kind of words from the point of view of word-formation has different functional frequency.

- With non-singular nouns have been equally used their non-dependent roots in word value.
- The dependent roots of non-singular nouns had some word-forming role. new words have been formed with them.
- Dependent roots of some non-singular nouns are neutral from the point of view of word-formation, there are no words formed with them in the Bible, like, *դիք, գրուանք, լիկանք, սրունք*. Some words of this type are seen in fixed word combinations.

The reveal of word-formation value of dependent roots of non-singular nouns in the first translation monument of 5th century refers to root-lexicology and at some case can complete the frames of historical lexicology and word formation.

Keywords: singular, plural, non-singular nouns, word-formation value, dependent, non-dependent, neutral root.

Անեզական գոյականներն արտահայտության պլանում ունեն հոգնակիակերտ –ք ձևությը, արտահայտում են հոգնակի թվի գաղափար, հանդես են գալիս միայն հոգնակի թվով և չունեն եզակի-հոգնակի հակադրություն, ինչպես՝ *խելք, կամք, միտք, հունձք, կառք, կուռք, վարք, բարք* և այլն¹:

¹ Անեզական գոյականների մասին տե՛ս **Բագրատունի Ա.**, Հայերեն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852, էջ 7: **Աբրահամյան Ա.**, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան 1976, էջ 20: **Խաչատրյան Լ.**, **Թոսունյան Գ.**, Գրաբարի դասագիրք, Երևան., 2004, էջ 25: **Ավետիսյան, Հ. Ղազարյան Ռ.**, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 50:

Այդ կարգի բառերի ձևային պլանում հոգնակիակերտ ցուցիչը ձուլված է արմատին, այն չի տրոհվում լեզվի համաժամանակյա կտրվածքում. այն տրոհելի է ստուգաբանական մակարդակում, ինչպես՝ խել-ք, կամ-ք, միտ-ք, հունձ-ք, կառ-ք, կուռ-ք, վար-ք, բար-ք և այլն:

Անեզական գոյականներով հարուստ է հին հայերենը. դրանք լայն կիրառություն ունեն գրաբար մատենագրության մեջ:

Անեզական գոյականներն ստուգաբանական մակարդակում ունեն կախյալ արմատներ. թեև վերջիններս անկախ գործածություն չունեն, այնուամենայնիվ հանդիպում են մատենագիտական մասնակի վկայություններ՝ հմտ. *միտք-միտ*. *Միտք* մարդկան հաստատեալ են ի խնամա չարի (Ծնն. Ը. 21): *Մեք ի մտի եղաք* անվրէպ խորհրդով խաղաղ գնալ աշխարհն արեւելից (Եղ., 10): *Օրէնք-օրէն*. Ի գիրս *օրինացն* Մովսիսի (Յեսու. ԻԳ. 6): Այս *օրէն* է գոհիցն փրկութեան (Ղեսու. Է. 7):

Անեզական գոյականների կախյալ արմատներն ունեն որոշակի բառակազմական արժեք. դրանցով հին հայերենում, ավելի հստակ՝ նախագրային հայերենում կազմվել են զգալի քանակությամբ բառեր, որոնք նախագրային հայերենի բառային կազմի հետ, իբրև ժառանգություն, անցել են հին հայերենին: Այդ կարգի բառերը (անեզական գոյականներն ու նրանցով կազմված բառերը) առաջին անգամ գործածվել են հայերեն առաջին թարգմանական մատյանում՝ Աստվածաշնչում, այնուհետև հայերեն մատենագրական ինքնուրույն երկերում:

Սույն հոդվածի շրջանակներում մենք կփորձենք վերլուծել Աստվածաշունչ մատյանում հանդիպող այն անեզական գոյականները, որոնց կախյալ արմատներով կազմվել են նոր բառեր, և որոնք դարձյալ գործածվել են քննվող բնագրում¹: Անեզական գոյականները Աստվածաշնչի բառային կազմում կարելի է բաժանել երեք խմբի²:

ա) Անեզական գոյականներ, որոնց արմատներն ունեն գործածության անկախություն:

բ) Անեզական գոյականներ, որոնց արմատներն անկախ գործածություն չունեն, սակայն մասնակցում են բառակազմությանը:

գ) Անեզական գոյականներ, որոնց արմատներն անկախ գործածություն չունեն և բառակազմորեն չեզոք են:

Ըստ վերոբերյալ բաժանումների՝ դիտարկենք անեզական գոյականների և նրանց արմատական բաղադրիչների իրացումներն Աստվածաշունչ մատյանի թարգմանական գրքերում:

¹ Քննության բնագիր ենք ընտրել «Աստվածաշունչ մատեն հին և նոր կտակարանաց» աշխատությունը (Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերություն, Երևան, 1997):

² Աստվածաշնչի բառային կազմը քննել ենք ըստ նրա համաբարբառների: Տես՝ **Աստուածատուրեան Թ. Վ.**, Համաբարբառ հին և նոր կտակարանաց, Երուսաղէմ, 1895: Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերություն, Սուրբ Էջմիածին, 2012:

Ա. Առաջին խմբի մեջ, ինչպես նշեցինք, մտնում են այն անեզական գոյականները, որոնց արմատներն ունեն անկախ գործածություն:

Աստվածաշնչում գործածված այս կարգի բառերը ներկայանում են եզակի-հոգնակի հակադրությամբ, ընդ որում հոգնակիության քերականական իմաստն արտահայտվում է քերականական տարբեր մասնիկներով, ինչպես՝ -ք. -անք, -իք և այլն:

Այսպես՝ -ք մասնիկով են ձևավորվել հետևյալ անեզական գոյականները. *բարի-բարիք, բարձ-բարձք, հաւատ-հաւատք, պահ-պահք, մուտ-մուտք, ստին-ստինք* և այլն:

Ակնհայտ է, որ այս կարգի բառերի հոգնակի ձևերը հատկանշվում են բառիմաստի և գործածության անկախությամբ և համապատասխան հոգնակի ձևերի հետ կազմում են հակադրամիասնություն:

Մենք չենք կարող այս բառերի հոգնակի մասնիկով ձևերը դիտել հոգնակի թվով գոյականներ, քանի որ նախ՝ Աստվածաշնչի համաբարբառում և հնիս. լեզվի վկայություններում դրանք տրված են իբրև գլխաբառեր, երկրորդ՝ հոգնակի մասնիկով ձևերը բնավ հոգնակիության իմաստ չեն արտահայտում, այլ ավելի շուտ ունեն հավաքականության նշանակություն. հմմտ. *բարի և բարիք, էլ-էլք, մուտ-մուտք* և այլն¹:

Դիտարկենք այդ բառերը համապատասխան բնագրային կիրառություններում:

Գտա ի նմա բան *բարի* (Գ. Թագ. ԺԴ. 15): Մի՛ ձանձրանայք *զբարիս* գործել (Ա. Թեսայ. Գ. 13):

Տէր պահեսցէ *զմուտ* և *զէլ* քո (Սաղ. ՃԻ. 8): Ի վերայ *մտից* տաճարի քերովբէի (Եզե. ԽԱ. 25): Եղէն *էլք* նոցա Յորդանան (Յեսու. ԺԹ. 33):

Տանել ի *քրտանէ* նորա թաշկինակ (Գործ. ԺԹ. 12): Քրտամբք *երեսաց* քոց կերիցես զհաց քո (Ծնն. Գ. 19):

Անկախ արմատներով հետևյալ անեզական գոյականները ձևավորվել են *-անք* մասնիկով. *ողոր-ողորանք, սխալ-սխալանք, վարձ-վարձանք, փակ-փականք, փորձ-փորձանք* և այլն:

Աստվածաշնչի համաբարբառում այս բառազույգերը դիտվել են առանձին բառեր՝ անկախ բառական արժեքներով. հմմտ. *Մխալ* եւս լինէր նաւելոցն (Գործ. ԻԷ. 9): Ի ժամանակի *սխալանաց* ցոյց գդարձն (Սիրաք. ԺԸ. 21): *Չփորձ* նորա գիտէք և դուք (Փիլիպ. Բ. 22): *Չփորձանս* մեծամեծս զոր տեսին աչք քո (Բ. Օրէնք. Է. 19):

Սպառնալիք անեզական գոյականը ձևավորվել է *-իք* մասնիկով՝ անորոշի դերբայական հիմքով, հմմտ. *Սպառնայ* սպանանել զքեզ (Ծնն. ԻԷ. 42): *Սպառնալիք* թագաւորի նման են մոնչելոյ առիւծու (Առակ. ԺԹ. 12):

¹ Ստին և ստինք բառազույգի մեջ կարող ենք տեսնել եզակի-հոգնակի հակադրություն՝ *ելնելով՝ ստինք գոյականի հոգնակիության (երկակիության) գաղափարից: Հմմտ. Հատուցաւ ի ստենէ Իսահակ (Ծնն. ԻԱ.): Ձի բարի են ստինք քո քան զգինի (Երգ. Ա. 1)*

Ինչպես ցույց են տալիս բնագրային վկայությունները, անեզական գոյականների այս ենթախմբի բառարմատներն ունեն գործածության անկախություն և համապատասխան մասնիկավոր ձևերի հետ կազմում են եզակի-հոգնակի (հավաքական) հակադրություն:

Բ. Աստվածաշնչում հանդիպող անեզական գոյականների երկրորդ խմբում այն բառերն են, որոնք ունեն *կախյալ արմատներ*. վերջիններս մասնակցում են բառակազմական քայլերի՝ որպես սերող հիմքեր. այդ կարգի հիմքերով առաջացել են որոշակի կազմություններ: Անեզական այդ գոյականները և նրանց կախյալ արմատներով կազմությունները որոշակի գործածություն ունեն Աստվածաշնչում:

Այդ կարգի բառերը նույնպես կարելի է դաստասել ըստ ձևակազմական հատկանիշի՝ ելնելով բառակազմական երկրորդական ձևայինների տեսակից: Այսպես՝ –ք մասնիկով են կազմվել (ձևավորվել) հետևյալ անեզական գոյականները. *ընթրիք, կամք, կուրծք, միտք, վարանք, փառք* և այլն:

Անեզական այս գոյականները դիտարկենք Աստվածաշնչի գրքերում՝ միաժամանակ ցույց տալով դրանց կախյալ արմատների բառակազմական դերը որպես սերող հիմքեր:

Ընթրիք– «երեկոյան ուտեստի պահը. ուտելիք». Գործածվել է միայն անեզական ձևով: Հմմտ. Եկն ամենայն ժողովուրդն տալ *ընթրիս* (Բ. Թագ. Գ. 35): *Ընթրի*՝ կախյալ արմատից է *ընթրել* բայական բառույթը, Պատրաստեա՛, զինչ *ընթրելոց* իցեմ (Ղուկ. ԺԷ. 8):

Կամք– պահլավ. kam «կամք, կամեցողություն» բառից՝ «իդձ, ցանկություն» նշանակությամբ²: Հմմտ. Կատարեցին զանիրաւորին *ի կամաց* իւրեանց (Ծնն. ԽԹ. 5): *Կամք* անեզականի կախյալ *կամ* արմատով են կազմվել *կամել, կամ լինել* և այլ բառեր: Հմմտ. Գուցէ կինն ոչ *կամիցի* զալ ընդ իս (Ծնն. ԻԴ. 5): *Կամ եղէ* և ինձ, որ ի սկզբանէ զհետ երթեալ (Ղուկ. Ա. 3):

Կուրծք– «լանջք, լանջի տախտակը, ընդլայնմամբ՝ սիրտ, ստինք, կուրծք»– Բախեին *զկուրծս* և դառնային (Ղուկ. ԻԳ. 48): *Կուրծ* կախյալ արմատական բաղադրիչով նորակազմություններ չկան Աստվածաշնչում, սակայն մատենագրության մեջ հանդիպում են, ինչպես՝ *կրծացաւորիւն, կրծապահ, կրծանոց, կրծաբախ* և այլն³:

Միտք– բնիկ հայերեն բառ է՝ med արմատից «մտածություն, խելք, բնականություն, ուշադրություն, իմաստ» նշանակությամբ⁴: Հմմտ. Ինքեանք առ տկարութեան *մտացն* (Բ. Մակ. Զ. 21): *Միտ* կախյալ արմատը հանդես է գալիս ինչպես բառակազմական մակարդակում, այնպես էլ ունի

¹ *Ընթրի արմատի ծագումը համարվում է անհայտ (Տե՛ս Զահուկյան Գ., Ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010, էջ 249):*

² *Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, Ե., 1973, էջ 498:*

³ *Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., Երևան, էջ 666:*

⁴ *Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 3, Երևան, էջ 325:*

գործածության անկախություն: Աստվածաշնչում հանդիպում են՝ *մտաւոր* (Իմաս. Է. 22), *մտաբերել* (Ելք. ԻԱ, 14), *մտադիւր* (Առակ, Թ, 17), *մտադիւրութիւն* (Դատ. Ե. 2), *մտադրութիւն* (Իմաս. ԺԳ. 13), *մտախոհ* (Ծնն. Զ, 6), *մտածութիւն* (Սիրաք, Գ. 26), *մտահաճութիւն* (Ա. Տիմո. Ե. 21), *մտայոյզ* (Դան. Բ. 29), *ի միտ առնուլ* (Սաղ. ԼԲ. 18), *ի մտի դնել* (Ա. Մակ. Բ. 27) կազմութիւնները:

Ինչպէս երևում է Աստվածաշնչում ունեցած կիրառություններից, կախյալ *միտ* արմատը հանդես է գալիս բայական հարադրությունների արտահայտության պլանում՝ կազմելով վերլուծական բարդություններ:

Վարանք – ծագումն անհայտ է համարվում¹: Բառը նշանակում է «վարանում, երկմտանք»- Ու՞մ են դժնդակութիւնք և *վարանք* (Առակ. ԻԳ. 23): *Վարան* կախյալ արմատից է *վարանել* բայական բառույթը, հմմտ. Լեզուալ քով մի՛ *վարանէր* (Սիրաք. Ե. 16):

Փառք – համարվում է փոխառություն իրանական աղբյուրից՝ միջին պրսկ. *farr* -«պատիվ, մեծարանք. կրոն, դավանանք» նշանակությամբ²- Արար իւր գայն ամենայն *փառս* (Ծնն. ԼԱ. 1):

Անեզական գոյականի կախյալ *փառ* արմատից է կազմվել *փառաւոր* բառը: Հմմտ. Ես այր մի տառապեալ եմ և ոչ *փառաւոր* (Ա. Թագ. ԺԸ. 23):

Փառաւոր սերող հիմքով Աստվածաշնչում հանդիպում են *փառաւորել* (Դատ. Թ. 9), *փառաւորիչ* (Ա. Թագ. Բ. 30), *փառաւորութիւն* (Ա. Մակ. ԺԲ. 43) բառերը և *փառաւոր լինել* հարադրական կազմությունը (Ա. Մակ. Ե. 63):

Կախյալ արմատներով անեզական գոյականների ձևավորման հարցում որոշակի դեր ունի –*անք* հավաքական մասնիկը՝ ինչպէս

կալանք	պաղատանք
կշտամբանք	տանջանք
հոսանք	փրկանք
պատկառանք	

Այս կարգի անեզական գոյականները ընդհանուր օրինաչափություն են ցուցաբերում. դրանց կախյալ արմատներով կազմվել են բայական բառույթներ (անորոշ դերբայներ), կամ կարող ենք ասել՝ կախյալ այդ արմատներով կազմվել են անեզական գոյականներ: Երկու դեպքում էլ կախյալ արմատներն ունեն բառակազմական արժեք՝ անկախ այն բանից, թե նախապես ո՞ր կարգի բառերի համար են դարձել սերող հիմքեր:

Աստվածաշնչում դիտարկենք այդ կարգի բառերի կախյալ արմատների բառակազմական արժեքը համապատասխան բառերի արտահայտության պլանում:

Կալանք բառի արտահայտության պլանում *կալ* կախյալ արմատը բայահիմք է՝ ածանցակերպ. *ունիմ* - *կալ*: *Կալանք* ունի «բանտարկություն» իմաստը: Հմմտ. Երեմիա մարգարէ կայր *ի կալանս* (Երեմ. ԼԲ. 2):

¹ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., Երևան, էջ 706:

² *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., Երևան, էջ 758: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 4, Երևան, էջ 482:

Նրանով բաղադրվել են *կալնուլ* և *կալանատեր* բառերը, որոնք հանդիպում են Աստվածաշնչում: Հմմտ. Եւ երկունք *կալցին* գնոսա յերեսաց քոց (Բ. Օրենք. Բ. 25): Ուկն դնէին գնոսա *կալանաւորքն* (Գործ. ԺԶ. 25):

Կշտամբանք - «հանդիմանություն, պախարակություն»- Պահիցես ինձ գնոսա յաւուր նեղութեան և *կշտամբանաց* (Յուդիթ. Բ. 5):

Կշտամբ կախյալ արմատը հանգում է անկախ չգործածված *կուշտն* բառի գործիական հոլովաձևին¹, որից կազմվել են *կշտամբել*, *կշտամբիչ*, *կշտամբութիւն* բառերը: Հմմտ. Ոչ թե վասն պատարագաց քոց *կշտամբէր* զքեզ (Սաղ. ԽԹ. 8): Ոմանց դատապարտելոց լինիջիք *կշտամբիչք* (Յուդա. 22): Հասեալ է ժամանակ *կշտամբութեան* (Ա. Մակ. Բ. 48):

Հոսանք- «ջրերի ընթացք» - Իբրեւ ջուրց բազմաց բռնութիւն *հոսանաց* (Եսայ. ԺԷ. 13): *Հոս* կախյալ արմատով² են կազմվել *հոսել* և *հոսիչ* բառերը, որոնք հանդիպում են Աստվածաշնչում: Հմմտ. Զի *հոսէ* ի վերայ երեսաց երկրի (Սաղ. Ա. 4): Կամ *զհոսիչս* միայն ծխոյն շարաւոյ (Իմաս. ԺԱ. 19):

Պաղատանք- «աղաչանք, խնդրանք»- Լսել *պաղատանաց* աղօթից ծառայից քոց (Գ. Թագ. Ը. 28): *Պաղատ*³ կախյալ արմատից է *պաղատել* բայական բառույթը. Որովք *պաղատեաց* առաջի տեառն Աստուծոյ (Գ. Թագ. Ը. 53):

Պատկառանք - «հարգանք». Զի դու գիտէս *զպատկառանս* իմ (Սաղ. ԿԸ. 20): *Պատկառ*⁴ կախյալ արմատից է *պատկառիչ* բայական բառույթը, հմմտ. *Պատկառեցեր* յերեսաց Տեառն (Դ. Թագ. ԻԲ. 13):

Տանջանք- «տառապանք»- Ընտրեաց ինքնական հասանել *ի տանջանս* (Բ. Մակ. Զ. 19): *Տանջ*⁵ կախյալ արմատից են սերել *տանջել* և *տանջիչ* բառերը: Հմմտ. *Տանջէ* Տէր զմեղաւորս իւր (Յուդիթ. Ը. 23): *Տանջիչս* անձամբ անձին (Բ. Մակ. Դ. 16):

Փրկանք- «փրկագին»- *Փրկանք* արկանիցեն ի վերայ նորա (Ելք. ԻԱ. 30): Կախյալ *փրկ*⁶ արմատից են սերել *փրկել*, *փրկիչ*, *փրկութիւն* բառերը: Հմմտ. Հրեշտակն *փրկեաց* զիս (Ելք. Բ. 13): Յարոյց Տէր *փրկիչ* Իսրայելի (Դատ. Գ. 9): Առանց Աստուծոյ ոչ լինիցի պատասխանի *փրկութեան* (Ծնն. ԽԱ. 16):

¹ Գ.Ջահուկյանն այն բխեցնում է խեթական արմատից (*նշվ. աշխ., էջ 413*), Հր.Աճառյանը՝ տանկրիտից (*նշվ., աշխ., հ. 2, էջ 612*):

² Գ.Ջահուկյանը *հոս* արատը համարվում է անհայտ ծագման (տե՛ս *նշվ. աշխ., Երևան, էջ 466*):

³ Պաղատ արմատը համարվում է անհայտ ծագման (Տե՛ս *Ջահուկյան Գ., նշվ. աշխ., Ե., էջ 618*):

⁴ Պատկառ արմատը համարվում է իրանական (՝) փոխառություն (Տե՛ս *Ջահուկյան, Գ. նշվ. աշխ., Երևան, էջ 626*):

⁵ Տանջ արմատը համարվում է իրանական փոխառություն՝ **tanj* կորած ձևից, որ համեմատելի է պարսկերեն *tang* «նեղ, անձուկ» արմատի հետ՝ «(Տե՛ս *Ջահուկյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 720, Հր.Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 4, Երևան, էջ 369*):

⁶ Փրկ արմատը համարվում է ասորական փոխառություն (Տե՛ս *Ջահուկյան, Գ. նշվ. աշխ., Երևան, էջ 771*):

Աստվածաշնչում որոշ անեզական գոյականների կախյալ արմատները հանդես են գալիս բառակազմական արժեքով, որոնց արտահայտության պլանում առկա է իբր երկրորդական ձևությո՜ւր:

Մեր ընտրանքում հանդիպում են *երախտիք*, *ընթրիք* և *կարծիք* և *կարիք* բառերը: Այս բառերը, ինչպես նաև նրանց կախյալ արմատներով կազմված միավորները Աստվածաշնչում կենսունակ գործածություն ունեն: Այսպես՝

Երախտիք- «նյութական և բարոյական աջակցություն»- Մոռացան *զերախտիս* նորա (Մաղ. ՀԷ. 11): *Երախտ*¹ կախյալ արմատից է սերել *երախտաւոր* բառը, ինչպես՝ Արքն *երախտաւոր* էին մեզ յոյժ (Ա. Թագ. ԻԵ. 15):

Կարիք – բառի արմատական *կար* ձևությո՜ւր բխեցնում են բնիկ հնդեվրոպական *gori- *ger «ծանր» արմատից²: Բառի նախնական իմաստից են ճյուղավորվել «ուժ, կարողություն, զորություն» նշանակությունները: Աստվածաշնչում հանդիպում են տկար՝ կազմությունը և *կարիս առնել* անվանաբայական հարադրությունը՝ («կարեկից լինելով՝ դժկամությամբ համաձայնել եղածին»): Հմմտ. Եւ *տկարք* զգեցան զօրութիւն (Ա. Թագ. Բ. 4): *Կարիս առնէին* վասն առնն տարապարտուց մահուանն (Բ Մակ. Դ. 35):

Կարծիք- հավանական է համարվում ծագումը բնիկ հնդեվրոպական *garag- «սարսափելի, ահեղ, սարսափ» արմատից³: Հին հայերենում այն նշանակում է «տեսակետ, դատողություն, ենթադրություն»: Հմմտ. Գուցէ *կարծիս* ինչ տացէ թագաւոր (Բ. Մակ. Գ. 32): *Կարծ* կախյալ արմատը՝ իբրև սերող հիմք, հանդես է եկել *կարծել* բառերի արտահայտության պլանում, հմմտ. Ոչ որպէս դուք *կարծէք*՝ թէ սոքա արարեալ իցեն (Գործ. Է. 15):

Գ. Աստվածաշնչում հանդիպում են զգալի քանակությամբ անեզական գոյականներ, որոնց արմատական բաղադրիչները նույնպես կախյալ արմատներ են, սակայն այդ արմատներով նոր բառեր չեն հանդիպում քննվող բնագրում. անեզական այդ գոյականները տվյալ բնագրում բառակազմորեն չեզոք են: Դրանք կարելի է ներկայացնել երկու կտրվածքով՝ բառեր, որոնք չեն հանդիպում բաղադրությունների կազմում, և բառեր, որոնք հանդիպում են կայուն կապակցությունների արտահայտության պլանում:

1. Բառակազմորեն չեզոք բառեր են՝

Դիք - ծագում է բնիկ հնդեվրոպական *dheses-՝ *dhes- կրոնական բնույթի արմատից⁴ և նշանակում է «հեթանոսական կուռք, չաստված»:

¹ *Երախտ արմատը համարվում է իրանական փոխառություն (Տե՛ս Զահուկյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 220): Հր. Աճառյանն այն բխեցնում է պիլ. *raxt հոմանիշ ձևից (Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 36):*

² *Զահուկյան Գ., նշվ. աշխ., Երևան, էջ 390:*

³ *Հավանական է համարվում ծագումը բնիկ հնդեվրոպական *garag- «սարսափելի, ահեղ, սարսափ» արմատից (Տե՛ս Զահուկյան Գ., նշվ. աշխ., Երևան, էջ 392):*

⁴ *Զահուկյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 200: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 672):*

Ջրօսանք բառի *բաւս* արմատը համարվում է բնիկ հնդեվրոպական (°) *bha-u-k-* *bha-* «խոսել» ձևից. զբաւսանք՝ «Ժամանակի անցկացում՝ խոսակցությամբ» իմաստով¹:

Լիկանք բառի *լուռկ* համարվում է բնիկ հնդեվրոպական **lel-*՝ «դեսուդեն շարժել, օրորել» արմատից կամ նրա **lel-* տարբերակից²:

Խոշտանգանք - արմատը համարվում է իրանական փոխառություն³:

Սրունք - բնիկ հնդեվրոպական **k¹rusni* – «ոտք, սրունք» արմատից⁴:

2. *Անեզական գոյականներն իբրև հարադրությունների բաղադրիչ*.

Աղիք- արմատի ծագումն անհայտ է համարվում⁵: Անեզական գոյականն Աստվածաշնչում հանդիպում է *աղիքն գալարել* հարադրության կազմում՝ «խոր ցավ՝ վիշտ զգալ՝ ապրել» իմաստով. *Գալարէին աղիք* նորա ի վրեայ եղբօրն իւրոռյ (Ծնն. ԽԳ. 40):

Աղօթք - արմատը հանգում է բնիկ հնդեվրոպական *ol̥su-ti-* (°)՝ **el* բնաձայնական արմատին⁶: Ունի «խնդրանք, աղաչանք, մաղթանք» իմաստներ (Ծնն. Ի. 7): Աստվածաշնչում հանդիպում է անվանաբայական հարադրության կազմում՝ *աղօթս առնել*, *աղօթս կալ*, *աղօթս մատուցանել*, *կանխել յաղօթս*՝ «աղոթել» իմաստով: Հմմտ. *Աղօթս արարէք* վասն իմ առ Տէր (Ելք. Ը. 28): Այն կին եմ՝ որ կացի առաջի քո ընդ քեզ *կալ աղօթս* (Ա Թագ. Ա. 26): *Աղօթս մատուցանել* յանուն նորա մինչեւ ցայսօր (Բ Օրէնք. Ժ. 8): Եւ *կանխեալ յաղօթս* եւ ի խնդրուածս զցայգ եւ զցերեկ (Ա Տիմո. Ե. 5):

Դժոխք - արմատը փոխառություն է իրանական աղբյուրից⁷: Աստվածաշնչում հանդիպում է *ի դժոխս իջանել* հարադրության կազմում՝ «գերեզման իջնել» նշանակությամբ. Զի *իջից* ես սովին ոգով առ որդի իմ *ի դժոխս* (Ծնն. ԼԷ. 34):

Խրացք - *խրաց* արմատը հանգում է բնիկ հնդեվրոպական **khrok-so-* (°)՝ **(s)ker-* «պտտել, ծռել» ձևին և նշանակում է «կոշկաթել, բաճկոնի թել, քուղ»⁸: Աստվածաշնչում հանդիպում է *խրացք հատանել* («կոշիկի թելերը կտրվել») և *խացք լուծանել* («կոշիկի թելերն արձակել») հարադրությունների կազմում: Հմմտ. Եւ ոչ *հատցին խրացք* կոշկաց նորա (Եսայ. Ե. 27): Չեմ բաւական խոնարհել *լուծանել զխրացս* կօշկաց նորա (Մարկ. Ա. 7):

Կեանք - համարվում է հայկական կազմություն՝ կեա-ից՝ -ան ածանցով: Հավանական է համարվում նաև *կեան*- ձևի անմիջական հնդեվրոպական ծագումը⁹: *Կեանք* բառի թեք ձևով Աստվածաշնչում հանդիպում են հետևյալ

¹ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 235:

² *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 298: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 288):

³ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 341:

⁴ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 698: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 285):

⁵ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 37:

⁶ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 35:

⁷ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 197: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 664):

⁸ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 354:

⁹ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 397: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 565:

անվանական հարադրությունները՝ *պսակ կենաց* (Յայտ. Բ. 10), *կենաց աղբիւր* (Յայտ. Է. 17), *զիր կենաց* (Յայտ. Ի. 15), *զիրք կենաց* (Յայտ. Ի. 12), *ջուր կենաց* (Յայտ. ԻԲ. 17), *ծառն կենաց* (Յայտ. ԻԲ. 19), *բան կենաց* (Փիլիպ. Ա. 26) և այլն:

Ջախջախանք - հավանական է համարվում փոխառության հանգամանքը. կա՛մ իսթական *zah(h)* - «խփել», *zahhai* «ճակատամարտ», կա՛մ վրացական. *jah* «խփել»¹: աստվածաշնչում հանդիպում է *ջախջախանք մահու* անվանական հարադրության կազմում՝ «կյանքի հարված(ներ)» իմաստով: Հմմտ. Զի պաշարեցին զիս *ջախջախանք մահու* (Բ Թագ. ԻԲ. 5):

Կնիք - համարվում է ակկադական փոխառություն *kunakkum* արմատից՝ «կնիք» նշանակությամբ²: Աստվածաշնչում հանդիպում է հետևյալ բայական հարադրությունների կազմում, որոնց մի մասն ունի դարձվածքի արժեք, ինչպես՝ *կնքեալ եւթն կնքով* («յոթ կնիքով՝ դրոշմով կնքել») (Յայտ. Ե. 1), *լուծանել զկնիք* («կնիքը բանդել բացել»), (Յայտ. Ե. 2), *բանալ զկնիք* («կնիքը բացել»), (Յայտ. Ե. 9) և այլն: *Տալ ետու կնիք* կապակցությունը հունաբան ոճով նշանակում է «մկրտել», հմմտ. *Տալ ետու կնիք* եւ տանն Ստեփանեայ (Ա Կորն. Ա. 16): Անվանական հարադրություններ են՝ *կնիք արդարութեան* (Հո. Դ. 11), *կնիք առաքելութեան* (Ա Կորն. Թ. 2):

Մորուք - բնիկ հնդեվրոպական **smakru-* (**smek-*) «կզակ, մորուք» արմատից³: Աստվածաշնչում գործածվել է *փետեմ զմորուս* կայուն կապակցությունը («մորուքը փետել՝ արմատախիլ անել»), որ ձևավորվել է *փետեմ զհերս* կապակցության համաբանությամբ («մազերը փետել»): Հմմտ. *Փետեցի զհերս* և *զմորուս* իմ (Բ Եզր. Թ. 3):

Սեամք - ծագումն անհայտ է համարվում⁴: Աստվածաշնչում հանդիպում է հետևյալ կայուն կապակցությունների կազմում, ինչպես *պահել զսեամս մտից* (փխբ. «հիշողությունը չկորցնել»): Եվ *պահիցէ զսեամս մտից* իմոց (Առակ, Ը. 34): *Ջսեամս մաշէ ոտն* (փխբ. «մի տեղ շատ գնալ-գալ»): *Ջսեամս* դրանց նորա *մաշեցէ ոտն* քո (Սիրաք, Զ. 36):

Տուգանք - *տոյժ* փոխառություն է իրանական աղբյուրից. արմատի տարբերակն է *տուգ*, որ առանձին անգործածական է⁵: Աստվածաշնչում *տոյժ* արմատը հանդիպում է *ի տոյժ անկանել* («նեղության՝ փորձանքի մեջ ընկել») կայուն կապակցության կազմում: Եւ անզգամք ընդ առաջ երթեալ *ի տոյժս անկցին* (Առակ, ԻԷ. 12):

Հինգերորդ դարի մատենագրական այլ երկերի բառային կազմի համեմատական քննությունը կարող է այլ փաստեր բացահայտել, մինչդեռ

¹ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 649: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 119:

² *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 412:

³ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 519: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 375:

⁴ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 674:

⁵ *Ջահուկյան Գ.*, նշվ. աշխ., էջ 732: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 420:

մեր քննության բնագիրը Աստվածաշունչն է, որի շրջանակներում էլ անում ենք այդ եզրակացությունը:

Այսպիսով՝ Աստվածաշնչի թարգմանական գրքերում անեզական գոյականների արտահայտության և բովանդակության պլանների հարաբերակցված քննությունը բացահայտում է բառակազմական որոշակի օրինաչափություններ, որոնք բնորոշ են նախագրային հայերենին: Լեզվի զարգացման այդ գոյավիճակում անեզական գոյականների կախյալ արմատներով կազմվել են զգալի քանակությամբ բառեր, որոնք նախագրային հայերենի բառային կազմի հետ փոխանցվել են հին հայերենին: Աստվածաշնչի գրքերում այդ կարգի բառերի քննությունը ցույց է տալիս, որ անեզական գոյականները բառակազմական տեսակետից ունեցել են գործառական տարբեր հաճախականություն.

ա) անեզական գոյականների հետ հավասարապես գործածվել են նրանց անկախ արմատները՝ բառական արժեքով,

բ) անեզական գոյականների կախյալ արմատները ունեցել են բառակազմական որոշակի դեր. նրանցով կազմվել են նոր բառեր,

գ) անեզական որոշ գոյականների կախյալ արմատները բառակազմորեն չեզոք են, նրանցով նոր բառեր չեն հանդիպում Աստվածաշնչում:

Հինգերորդ դարի թարգմանական առաջին հուշարձանում անեզական գոյականների կախյալ արմատների բառակազմական արժեքների բացահայտումը վերաբերում է արմատական բառագիտությանը և որոշակի առումով կարող է ամբողջացնել հայերենի պատմական բառագիտության և պատմական բառակազմության քննության շրջանակները: Նյութի համաժամանակյա քննության արդյունքները կարող են համեմատական խարիսխ դառնալ լեզվական տվյալ իրողության տարժամանակյա քննության համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բագրատունի Ա., Հայերեն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852:
2. Աբրահամյան Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976:
3. Խաչատրյան Լ., Թոսունյան Գ., Գրաբարի դասագիրք, Երևան, 2004:
4. Ավետիսյան Հ., Ղազարյան Ռ., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976:
5. Ջահուկյան Գ., Ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010:
6. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հհ.1-4, Երևան, 1971-1979:

Բնագրային օրինակների սկզբնաղբյուրներ

«Աստվածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց»
աշխատությունը (Հայաստանի
Աստվածաշնչային ընկերություն, Երևան, 1997):
Թ. Վ. Աստուածատուրեան, Համաբարբառ հին և նոր
կտակարանաց, Երուսաղեմ, 1895:
Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, Հայաստանի
Աստվածաշնչային ընկերություն,
Սուրբ Էջմիածին, 2012:

Համառոտագրություններ

Առակ- Առակք Սողոմոնի
Ա. Տիմո. - Թուղթք Պաղոսի Առաքելոյ, Առ Տիմոթէոս Ա.
Ա Կորն. - Թուղթք Պաղոսի Առաքելոյ առ Կորնթացիս
Բ Եզր. - Գիրք Եզրի
Գործ.-Գործք Առաքելոց
Դանի.-Դանիէլ
Դատ.- Դատաւորք
Եսայ.- Եսայի
Ելք- Ելք
Եզե.- Եզեկիէլ
Եղ.- Եղիշէի Վասն Վանրդանայ եւ Հայոց պատերազմին,
Եր., 1957:
Երեմ.- Ողբք Երեմիայ
Եզր- Եզր
Եսայ.- Եսայի
Երզ.- Երզ երգոց
Թագ.Ա.Բ.Գ.Դ. – Թագաւորութեանց Ա. Բ.Գ.Դ.
Թեսայ.- Թուղթք Պաղոսի Առաքելոյ առ Թեսաղոնիկեցիս
Ա.
Իմաս.- Իմաստութիւն Սողոմոնի
Ծնն.-Ծնունդք
Հռ.- Հռութ
Ղեւտ.- Ղեւտական
Ղուկ.- Աւետարան ըստ Ղուկասու
Մակ. Ա. Բ. - Գիրք Մակաբայեցոց Ա. Բ.
Մարկ.- Աւետարան ըստ Մարկոսի
Յայտ.- Յայտնութիւն Յոհաննու
Յեսու.- Յեսու Նաւեայ
Յովք- Յովք

Յուդիթ – Յուդիթ

Յուդա- Թուդթ Յուդայի Առաքելոյ

Սադ.- Գիրք Սաղմոսաց

Սիրաք- Սիրաք

Փիլիպ.- Թուդթ Պաւղոսի Առաքելոյ առ Փիլիպեցիս

Օրենք-Բ.- Երկրորդումն Օրինաց

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեգիայի
անդամ, Բ.Գ.Թ. Հ.Ս.Ղազարյանը: